

Статті

Тетяна ГОЩІЦЬКА

ВИБІР БУДІВЕЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ТА МІСЦЯ БУДІВНИЦТВА НА БОЙКІВСЬКО-ПІДГІР'ЯНСЬКОМУ ПОГРАНИЧЧІ

в другій пол. XIX ст. – першій пол. XX ст.

Tetyana HOSHCHUTSKA. On Choices of Constructive Material and a Place for Construction on Boiko-Highland Borderland.

Спорудження нового житла, як і повсюдно в Україні, вважалось надзвичайно відповідальною справою, оскільки, згідно з уявленнями, від дотримання точності виконання обрядів та звичаїв, від ретельності перевірки будівельного матеріалу, вибраного місця будівництва, на всіх етапах зведення житла, за допомогою різноманітних заборон та прикмет, і так далі і тому подібне, залежав не тільки добробут майбутніх мешканців житла, але й їхнє здоров'я, добробут, а в деяких випадках і життя. Все це складало обрядово-звичаєвий комплекс, який прийнято означувати, як “будівельна обрядовість” і побутування якого на бойківсько-підгір'янському пограниччі ми послідовно розглянемо нижче.

З огляду на природно-географічні умови, про що вже йшлося вище, основним будівельним матеріалом, в досліджуваному регіоні, було дерево. Паралельно хоч і меншою мірою використовували глину та камінь. Основними породами, які використовували в будівництві були ялиця та смерека, які відзначаються міцністю, довговічністю та легко піддаються обробці¹. Якщо опитані інформа-

¹Радович Р. Вибір та заготівля будівельної деревини на заході галицької Бойківщини (за матеріалами Старосамбірського р-ну, Львівської обл.) // Фортеця: збірник заповідника “Тустань”: На пошану Михайла Рожка.– Львів: Камула, 2009.– Кн. 1.– С. 523.

тори абсолютно одностайні в позитивних характеристиках смереки як будівельної деревини (“в смерекову хату грім не б'є”)², то ведучи мову про ялицю часто її характеризують як дерево де-що гіршої якості:

[...] ялиця десь-десь, найбільше смерека... Ну то якби ялиця більше вологості має, а смерека скоріше і висихає. Якось вона доступніша була...³.

Вибір будівельного матеріалу мав двоступеневий характер. На першому етапі визначали суто практичну придатність деревини. Надзвичайно важливе значення мав час лісозаготівлі. Як і на інших заліснених територіях, найкращими для цього вважалися зимові місяці. “Зима” на цих теренах триває 3,5-4 місяці і починається із встановлення середньодобової температури нижче 0°C, переважно в кінці листопада⁴. Таким чином, до категорії “зимових” потрапляють кінець листопада, грудень, січень і лютий⁵. Мотивували це тим, що в цей час у деревині “нема живиці”⁶, “соку немає”⁷, “менше соку має, черваки не їдять”⁸. Якщо зрубати в інший час – “мала солодість і хробак борше їв”⁹, “поки сок воно нездале, його червак точит”¹⁰, “сок осідає і воно сильніше, а навесні сок підходить і воно не є таке моцне”¹¹.

²Зап. 29.07.09 р. в с. Підбуж Дрогобицького р-ну, Львівської обл. від Кугівчака Йосипа Олексійовича, 1927 р. н.)

³Зап. 10.07.08 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Шисак Антоніни Андріївни, 1921 р. н.

⁴Тесля І. Географічний опис Стрийщини // Стрийщина: історично-мемуарний збірник / Під ред. І.Пеленської, К.Баб'яка.– Нью-Йорк, 1990.– Т. 1.– С. 40.

⁵Голубець М.Л., Гаврусевич А.Н., Загайкевич І.К. и др. Украинские Карпаты. Природа.– К., 1988. – С. 41.

⁶Зап. 29.08.04 р. в с. Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. від Лисейко Розини Дмитрівни, 1919 р. н.

⁷Зап. 30.08.04 р. в с. Монастирець Стрийського р-ну Львівської обл. від Олексини Ірини Василівни, 1925 р. н.

⁸Зап. 29.08.04 р. в с. Колодниця Стрийського р-ну Львівської обл. від Когута Ореста Григоровича, 1934 р. н.

⁹Зап. 28.07.09 р. в с. Сторона Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Лехно Романа Максимовича, 1924 р. н.

¹⁰Зап. 10.08.09 р. в с. Лоп'янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кузьми Степана Івановича, 1924 р. н.

¹¹Зап. 10.07.08 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Джуфер Марії Євстахіївни, 1932 р. н.

Звертали також увагу на фазу, в якій перебував місяць:

[...] коли новий місяць настає – деревина тягне сок догори. Коли є рівно стояння, повний місяць – деревина трима її, питаєця. А коли іде на спад... тоді треба різати на будову...¹².

Найпридатнішими вважалися дерева, що росли на піщаних горах, галявинах, на кам'янистому ґрунті¹³, “як росте в буковому лісі – воно твердше”¹⁴. Не брали дерево яке росло над потоком – воно швидко порохнявіло і розсипалось¹⁵. Дерево мало бути рівне і високе, з вузькими в перерізі кільцями (вважалось міцнішим), без губок (їх наявність вказувала на те, що дерево гниле всередині)¹⁶, гладке – без сучків¹⁷. Стосовно віку дерева, то інформатори сходяться на тому, що добра для будівництва смерека мала мати 40-50 років¹⁸.

При доборі будівельної деревини особливо уважно стежили, щоб серцевина не була гнилою:

[...] щоб [стовбур дерева. – Прим. авт.] був здоровий, щоб не було черваків, порохна, щоб не гнилий...¹⁹.

Найпростішим способом оцінки стану дерева було простукування стовбура сокирою та подальша орієнтація “по звукові” – якщо при ударі воно дзвеніло, був “твердий стук”²⁰, то вважало-

ся здоровим, а як “глухо гуло” – порохнявим²¹. Зокрема, коли вибирали деревину для сволака, то для цього шукали “співочу” сосну – щоб від удару по ній сокирою “йшов тонкий звук, як на скрипку”²². Також орієнтувалися по малюнку кори: борозни на корі мали йти строго вертикально знизу догори і ні в якому разі не закручуватись у спіраль. Останнє означало, що серцевина так само “покручена” і гнила²³.

Коли вибрана деревина визнавалась з практичної точки зору придатною, починався наступний етап – перевірка ритуально-символічної придатності. Це відбувалось за допомогою різноманітних прикмет та заборон. Загалом вибір будівельного матеріалу був дуже важливим процесом і тому привертав значну увагу. Для східних слов'ян, як стверджує Альберт Байбурін, назагал притаманним було уявлення про “те, що було втілене в буття при акті творення, може і повинно відтворюватись у ритуалі, оскільки лише це відтворення гарантує безпеку і процвітання колективу”²⁴. Зусієї, на перший погляд, придатної для будівництва деревини, вибирали лише “дозволені” традицією дерева, тобто такі, які вкладались у рамки існуючих семантичних класифікацій. Ця система формувалась на основі символічних протиставлень, за допомогою яких людина орієнтувалась у довколишньому світі²⁵. Наприклад, загальнопоширена заборона будівництва із сухого дерева²⁶, найімовірніше, ґрунтується на протиставленні “сухе-зелене”, що в підтексті означає “мертве-живе”. Також певну роль відігравала магія подібності, коли в хаті, збудованій зі здорового,

¹²Зап. 27.07.09 р. в с. Опака Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Ключака Миколи Івановича, 1929 р. н.

¹³Зап. 10.08.09 р. в с. Лоп'янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кузьми Степана Івановича, 1924 р. н.

¹⁴Зап. 28.07.09 р. в с. Сторона Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Лехно Романа Максимовича, 1924 р. н.

¹⁵Файник Т. Житло та довкілля: будівельні традиції українців Карпат. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. – С. 34.

¹⁶Зап. 10.08.09 р. в с. Лоп'янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кузьми Степана Івановича, 1924 р. н.

¹⁷Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Кушніра Михайла Семеновича, 1941 р. н.; Романського Миколи Олексійовича, 1924 р. н.

¹⁸Зап. 10.08.09 р. в с. Лоп'янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кузьми Степана Івановича, 1924 р. н.

¹⁹Зап. 26.08.04 р. в с. Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. від Когута Мирона Григоровича, 1932 р. н.

²⁰Зап. 10.08.09 р. в с. Лоп'янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кузьми Степана Івановича,

1924 р. н.

²¹Будзан А.Ф. Поселення, садиби, житло // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наук. Думка, 1983. – С. 162.

²²Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу в українців (заборони, прикмети, звичаї, повір'я) // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 37/1. – С. 535.

²³Зап. 29.08.04 р. в с. Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. від Лисейко Розини Дмитрівни, 1919 р. н.

²⁴Байбурін А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Ленинград: Наука, 1983. – С. 25.

²⁵Там само. – С. 27.

²⁶Зап. 29.08.2004 р. в с. Колодниця Стрийського р-ну Львівської обл. від Когута Ореста Григоровича, 1934 р. н.

міцного дерева, повинні були народжуватись такі ж здорові та міцні люди²⁷.

Не придатними для будівництва деревами традиційно вважали березу²⁸, вільху, вербу, тополю, що пояснювалося їхньою недовговічністю – “крушіє скоро”²⁹. Неоднозначна оцінка давалась стосовно придатності осики, табуїрованої традиційно³⁰. Інформатори дещо розходяться в поглядах стосовно можливості будівництва з неї, але здебільшого визнають її як не придатну: “мнеке дерево”³¹. Зустрічаємо і традиційне апокрифічне пояснення, подібні до якого описані в народознавчій літературі³²:

[...] не дуже [осика придатна для будівництва. – Прим. авт.], бо не сховала Матінку Божу...³³.

[...] Осика сі не брала, бо осика то таке, грішне дерево. Тому що як Ісус сі ховав з Матінков в горах та й стали під то дерево, осика. Вона сі трісла би її, бо то: “Йо-йо-йой!”. Вона ака як жінка була. Тряслася бо боялась жидів. І сказав Господь:

– Будеш сі трясти цілий вік!...³⁴.

²⁷Файник Т. Дерево, як будівельний матеріал для житла у народних віруваннях і звичаях українців Карпат др. пол. XIX ст. – XX ст. // Народознавчі Зошити. – Львів, 2000. – № 2. – С. 358.

²⁸Оцінка цього дерева, назагал, була не однозначною. В деяких регіонах побутувала ритуальна заборона на будівництво з берези, оскільки, згідно уявлень, воно з одного боку було місцем перебування духів, а з іншого (Виногорова Л.Н. Береза // Славянская мифология: Энциклопедический словарь. – Москва: Международные Отношения, 2002. – С. 31-33).

²⁹Зап. 07.07.05 р. в с. Передільниця Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Шеремети Степана Миколайовича, 1932 р. н.

³⁰Галайчук В. Осика у віруваннях та обрядовості // Мала енциклопедія українського народознавства/ За ред. чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. С.Павлюка. – Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2007. – С. 409; Агапкина А.Т. Осина // Славянская мифология: Энциклопедический словарь. – Москва: Международные Отношения, 2002. – С. 348.

³¹Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Якуба Василя Павловича, 1925 р. н.

³²Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу... – С. 526.

³³Зап. 29.08.04 р. в с. Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. від Лисейко Розини Дмитрівни, 1919 р. н.

³⁴Зап. 13.07.08 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. від Молодян Марії Іванівни, 1928 р. н.

Привертає увагу і дуалістичність цього табу – поряд із непридатністю як будівельного матеріалу, визнають її могутні апотропеїчні властивості³⁵ і активно застосовують в родинній, та охоронній магії³⁶.

Важливим було класифікаційне протиставлення “чисте–нечисте”. Воно виявлялося, наприклад, у використанні для спорудження житла чи будь-якої іншої будівлі, дерева зрубаного “з пня”, а не того, що лежало в лісі, зламане бурею чи вітром³⁷: “то дерево є грішне”³⁸. Уникали і дерева враженого блискавкою³⁹. Вважали, що блискавка може потрапити в хату⁴⁰ та що під час бурі дерева валить диявол, і якщо використати таке дерево, він може прийти слідом⁴¹. Таку деревину не брали навіть на опал⁴²: “навіть і зараз не беруть на дрова”⁴³. На Бойківщині таке дерево вважали пристанищем нечистої сили: “бо злий дух сидів під тим деревом і Бог стрілив в то дерево”⁴⁴.

Табуїованою була велика група дерев із природними аномаліями та дефектами – дуплами та потовщеннями стовбура⁴⁵. Уникали також дерев

³⁵Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу... – С. 527.

³⁶Один з прикладів її застосування в магічних цілях нам вдалось записати на Сколівщині: Щоб втихомирити норов сварливого чоловіка, потрібно затикнути дві осикові палички в землю навхрест, третю – покласти зверху і сказати: “Би ти так тряся від мене, а не я від тебе!” (Зап. 13.07.08 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. від Молодян Марії Іванівни, 1928 р. н.).

³⁷Зап. 10.08.09 р. в с. Лоп’янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кузьми Степана Івановича, 1924 р. н.

³⁸Зап. 10.07.08 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Джуфер Марії Євстахіївни, 1932 р. н.

³⁹Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу... – С. 529; Зап. 28.07.09 р. в с. Сторона Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Дикої Катерини Дмитрівни, 1939 р. н.

⁴⁰Зап. 30.06.04 р. в с. Монастирець Стрийського р-ну Львівської обл. від Олексини Ірини Василівни, 1925 р. н.

⁴¹Lubicz-Czerwiński I. Okolica zadniestrzka między Stryjem i Łomnic: czyli opis ziemi, dawnych kłesk lub odmian tej okolicy. – Lwów, 1811. – S. 185.

⁴²Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Кушніра Михайла Семеновича, 1941 р. н.; Романського Миколи Олексійовича, 1924 р. н.

⁴³Зап. 28.07.09 р. в с. Сторона Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Лехно Романа Максимовича, 1924 р. н.

⁴⁴Радович Р. Вибір та заготівля будівельної... – С. 524.

⁴⁵Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу... – С. 531;

із наростом “вовком”, тонким вертикальним суком “свічкою”⁴⁶: “в ту хату грім вдарит”⁴⁷. На Дрогобиччині з метою “погашення” негативних властивостей такого дерева, на місці “свічки” забивал цвяхи⁴⁸ або дерев’яний кілок⁴⁹. Багато заборон пов’язано з так званим розсохатим деревом, нехить до “задвійного” дерева інформатори пояснювали тим, що з нього “щось ворожили”⁵⁰, “навіть на дрова нездале”⁵¹.

Зрубане дерево обчищали від гілок і звозили на подвір’я, де складали “штабелі”, “миглі”, “латри”, а кожен ряд перекладали “воринками”, щоб між ними вільно проходило повітря. В такому вигляді деревину залишали до весни, коли її “окоровували” (здирали кору) і кололи на “плиниці” (дві частини) чи тесали “на чотири боки” – “кантували”. Підготований таким чином будівельний матеріал складали в “латри”, “штабелі”, де він просушувався один-два роки⁵²: “з сирого дерева не класти хату, воно потім си всихає, то не то...”⁵³.

На згаданій території у значній мірі поширені й інші будівельні матеріали: каолінові і вогнетривкі глини, пісковики, вапняки, мергелі тощо⁵⁴, але відомостей про їх використання, а тим паче про певні, пов’язані з ними, повір’я, обрядодії є не ймовірно бідними. З каменю-пісковика, викладе-

ного “на сухо” на сухих ґрунтах, зводили фундаменти жител⁵⁵. У районах поширення каркасно-валькованого будівництва глиновальками заповнювали стіни – як зовні, так і всередині. З глини також споруджували “приспу” – обов’язковий додаток до стін⁵⁶. Причому глину для мащення долівки намагались накопати до Введення. Далі її приносили додому і використовували цілу зиму “бо глина потрібна, особливо сива, замастити піч або заліпити вхижі”. Це пояснювалося тим, що від Введення не годилося турбувати землю аж до Благовіщення, “коли Бог землю благословить”⁵⁷.

Вибір місця для майбутнього житла виступав важливою частиною обрядово-звичаєвого комплексу будівельної обрядовості. Згідно з народними уявленнями, різні частини простору, як правило, мали різне ритуальне “значення”⁵⁸. Відповідно основним сенсом процедури вибору місця був вияв істинної інформації про значення тієї чи іншої частини простору⁵⁹. Це проявилось в побутуванні уявлень про так звані “чисті” й “нечисті” місця: “бувають такі місця [нечисті. – Прим. авт.], що як стати на нім або зробити що, то чоловік заслабне або навіть нагло вмре”⁶⁰.

Загалом процедура вибору місця для житла мала триступеневий характер⁶¹. Спочатку вибирали реально придатне, з суто прагматичного погляду, місце для будівництва. Житло намагались ставити на рівному “пляці”, переважно на підвищенні, щоб до нього не підступала вода⁶².

Наступним етапом було своєрідне “тестування” цього “пляцу” за допомогою різноманітних прик-

Галайчук В. Дерево у світоглядних уявленнях і віруваннях та в обрядовості // Мала енциклопедія українського народознавства / За ред. чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. С.Павлюка. – Львів: Ін-т народознавства НА-НУ, 2007. – С. 146.

⁴⁶Сілецький Р. Звичаї та обряди, пов’язані... – С. 58.

⁴⁷Зап. 10.07.08 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Джуфер Марії Євстахіївни, 1932 р. н.

⁴⁸Зап. 28.07.09 р. в с. Сторона Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Думич Василя Йосиповича, 1930 р. н.; Думич Ярослави Кузьмівни, 1937 р. н.

⁴⁹Зап. 29.07.09 р. в с. Підбуж Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Кугівчача Йосипа Олексійовича, 1927 р. н.

⁵⁰Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу... – С. 532.

⁵¹Зап. 29.07.09 р. в с. Підбуж Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Кугівчача Йосипа Олексійовича, 1927 р. н.

⁵²Будзан А. Ф. Поселення, садиби, житло... – С. 162.

⁵³Зап. 14.07.08 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Шисак Антоніни Андріївни, 1921 р. н.

⁵⁴Тесля І. Географічний опис Стрийщини... – С. 31.

⁵⁵Радович Р. Традиційне сільське житло Підгір’я кін. XIX – поч. XX ст. // Народознавчі Зошити. – 1995. – № 4. – С. 221.

⁵⁶Там само. – С. 222.

⁵⁷Файник Т. Житло та довкілля... – С. 44.

⁵⁸Байбуурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях... – С. 34.

⁵⁹Там само. – С. 35.

⁶⁰Франко І. Людові вірування на Підгір’ю // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. 5. – С. 212.

⁶¹Сілецький Р. Традиційні ворожіння про місце для житла в українців // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35-36. – С. 427.

⁶²Зап. 06.07.05 р. в с. Підмостичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Лучишина Івана Івановича, 1923 р. н.; від Лучишин Олени Семенівни, 1931 р. н.

мет та низки заборон⁶³. Насамперед, традиційно не бажаним було будівництво на місці дороги, межі⁶⁴ чи стежки:

[...] бо там різні люди ходили. І добрі і злі і всякі ходили... В нас на присаді такий чоловік був ставив, поставив пліт і поставив був стовп у дорогу – каліков був до смерті. А жінка пасла худобу, та ще дівка була, та й уснула на межі, та й тоже каліков була до смерті...⁶⁵.

[...] на межі хто хату ставив – каліцтво. На дорогах, на мостах... де є дорога, де ходили, їздили не можна, не ведеться сім'ї каліки...⁶⁶.

Це пов'язано, насамперед, із семантичним протиставленням “свій-чужий” і кордоном, межею між ними, ритуально непевним, а тому ймовірно “нечистим” місцем⁶⁷. Окрім того підгір'яни пояснювали це тим, що диявол ходить за певними людьми і залишає при тому свій слід, на який небажано натрапляти⁶⁸, а тим більше будувати там щось.

Табуїтованим, зі зрозумілих причин, було будівництво на місці цвинтаря⁶⁹. Заборонено було будувати на місці вбивства чи поховання людини, померлої “без сповіді” (“повішений”, “потопельник”). Підгір'яни вважали, що душа такого покійника залишається на цьому місці (“покутує”), відтак може “мстити” майбутнім меш-

⁶³Сілецький Р. Традиційні ворожіння про місце...– С. 427.

⁶⁴Зап. 30.08.04 р. в с. Монастирець Стрийського р-ну Львівської обл. від Олексини Ірини Василівни, 1925 р. н., сер. осв.; Зап. 15.07.08 р. в с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Сенишин Юлії Федорівни, 1928 р. н.; Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Якуба Василя Павловича, 1925 р. н.; Fischer A. Rusini: Zarys etnografii Rusi.– Lwów; Warszawa; Kraków, 1928.– S. 114.

⁶⁵Зап. 10.07.08 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Джуфер Марії Євстахіївни, 1932 р. н.

⁶⁶Зап. 13.07.08 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. від Молодяні Марії Іванівни, 1928 р. н.

⁶⁷Левкиевская Е.Е. Дорога // Славянская мифология: Энциклопедический словарь.– Москва: Международные Отношения, 2002.– С. 145.

⁶⁸Lubicz-Czerwiński I. Okolica zadniestrka między...– S. 185.

⁶⁹Зап. 28.08.04 р. в с. Конюхів Стрийського р-ну Львівської обл. від Брик Розалії Дмитрівни, 1915 р. н.

канцям⁷⁰. В цьому контексті потрібно згадати, що забороненим було також будівництво на місці зрубаного дерева чи куща⁷¹: “...хіба як вона усхне, її можна різати, а як вона родит її не мож – гріх...”⁷². Особливо остерігалися зрубаних плодкових дерев⁷³: “на пни не велося”⁷⁴. Якщо виникала нагальна потреба будувати на такому місці, то дерево викорчовували, а саме місце засівали пшеницею⁷⁵. Про це вдалось зафіксувати наступний сюжет:

[...] Мій дідо поставив хату, та й стайня була, та й дерево таке, все невеличке, грушка. Дідо так зломив, а пеньок си лишив і так худоба гинула..., а якась баба, така шо ворожила, та й каже:

⁷⁰Людові вірування на Підгір'ю...– С. 212.

⁷¹Узенева Е.С. Закладка дома // Славянская мифология: Энциклопедический словарь.– Москва: Международные Отношения, 2002.– С. 144.

⁷²Зап. 15.07.08 р. в с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Ярош Івана Івановича, 1929 р. н.

⁷³В цьому випадку не можемо не згадати, що саме під плодовими деревами ховали нехрещених та мертвонароджених дітей, і, ймовірно, селяни, про всяк випадок, убезпечували себе від можливості потурбувати покійника (Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу...– С. 540; Дуда Н. Символ дерева у первісній культурі // Науковий вісник: Національний лісотехнічний університет України.– Львів, 2006.– Вип. 16.4.– С. 60). Крім того, в Карпатах, згідно з зафіксованими віруваннями, “домашній дух” – “хованець” інколи замешкував саме дупла старих яблунь, груш тощо. І тому їх зрізали з певними застереженнями. Привертає також увагу звичай, зрізаючи плодів дерева, залишати на пні дрібні гроші (Галайчук В. Міфологічні уявлення про рослини // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат.– Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006.– Т. II.– Етнологія та мистецтвознавство.– С. 597; Колтатів С. Культура вільховчан. Будівництво в с. Вільховець над Дністром давно і тепер // Літопис Борщівщини: Історико-краєзнавчий збірник.– Борщів: Краєзнавче товариство “Джерело”, 1993.– Вип. 4.– С. 65). У вищеописаному найцікавішою є відповідь про адресата всіх цих дій. Найбільш логічним є припущення, висловлене Р.Сілецьким про те, що згідно з уявленнями наших предків, всі ділянки простору замешкувані духами, душами померлих і таким чином вони убезпечували себе супроти негативних дій “чужих” покійників, яких могли потурбувати.

⁷⁴Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Романської Антоніни Миколаївни, 1929 р. н.

⁷⁵Зап. 10.08.09 р. в с. Лоп'янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кузьми Степана Івановича, 1924 р. н.

– Ви поставили та й дуже плачете що вам сі худоба не веде... Викопніт пень і буде сі худоба...

Не мож на пни ставити нічо...⁷⁶.

Остерігались також кущів бузини: “бузина рахуєця як до нечистого дерева”⁷⁷, “то є чортове насіння”⁷⁸. Викорчування такого куща загрожувало смертю господарям⁷⁹ або хворобами тому, хто її зрубає. Якщо її все ж викорчували, то на те місце потрібно було кинути священого зілля, “розсільник – най си розходит лихо” і священого часнику⁸⁰. Мотивують це тим, що бузина проклята, бо на ній повісився Юда⁸¹ і під нею сидить нечистий⁸². Побутує думка, що це було пов’язано з функціями дерева як універсального медіатора, за допомогою якого людина потрапляє в цей світ і покидає його, перемищуючись на небо, на “той світ”; а також з уявленнями про дерево як пограничний локус, що сигналізував про початок території, де були можливі впливи нечистої сили⁸³.

Засвідчено заборону на будівництво на місці старого русла потоку⁸⁴ та ями. Щоправда, сто-

совно будівництва на місці “пивниці”⁸⁵ думки респондентів розійшлися, оскільки з частини опитаних він все-ж асоціюється з ямою, а відтак з негативом, а частина стверджує, що це погріб з продуктами харчування, а тому не несе в собі якогось негативного змісту⁸⁶.

Комплекс обмежень, пов’язаний із будівництвом на місці, де раніше щось було збудоване, селяни намагались зводити житло: “щоб щось не було будоване, стайня щоб на тому місці не була, бо щось... щоб чисте місце було”⁸⁷. Наприклад, не можна було будувати на місці стодоли⁸⁸ чи засипати криницю (“хтось вродиться сліпий”)⁸⁹.

У більшості випадків на місці старої хати будівництво все ж дозволялося, але низка застережень була пов’язана з місцем, на яке скапувала вода зі стріхи – “окапом”⁹⁰: “не буде вестисі”⁹¹. Вважалося, що будівництво на такому місці загрожує хворобою чи смертю господарів: “скапаєш, як вода”⁹². Тому рекомендувалося зводити нове житло в межах старого, а якщо такої можливості не було, то старий окап потрібно було викопати⁹³, а розширювати житло, однозначно, можна було тільки вперед⁹⁴ – на схід або південь, оскільки житла в цьому регіоні туди традиційно орієнтують вікнами. В

⁷⁶ Зап. 10.07.08 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Джуфер Марії Євстахіївни, 1932 р. н.

⁷⁷ Зап. 15.07.08 р. в с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Ярош Марії Миколаївни, 1928 р. н.

⁷⁸ Зап. 28.07.09 р. в с. Сторона Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Думич Василя Йосиповича, 1930 р. н.; Думич Ярослави Кузьмівни, 1937 р. н.

⁷⁹ Колесса Ф. Людові вірування на Підгір’ю (в Ходоровичах Стрийського пов.) // Етнографічний збірник.– Львів, 1898.– Т. 5.– С. 88; Агапкина А.Т. Бузина // Славянская мифология: Энциклопедический словарь.– Москва: Международные Отношения, 2002.– С. 59.

⁸⁰ Зап. 13.07.08 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. від Молодян Марії Іванівни, 1928 р. н.

⁸¹ Галайчук В. Бузина у віруваннях // Мала енциклопедія українського народознавства / За ред. чл.-кор. НАН України, д-ра іст.наук, проф. С.Павлюка.– Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2007.– С. 68; Агапкина А.Т. Бузина // Славянская мифология: Энциклопедический словарь.– Москва: Международные Отношения, 2002.– С. 57.

⁸² Франко І. Людові вірування на Підгір’ю...– С. 166.

⁸³ Агапкина А.Т. Дерево // Славянская мифология: Энциклопедический словарь.– Москва: Международные Отношения, 2002.– С. 133.

⁸⁴ Зап. 09.07.08 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Андрейків Зиновії Григорівни, 1924 р. н.; Тимків Катерини Дмитрівни, 1931 р. н.

⁸⁵ Зап. 15.07.08 р. в с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Ярош Івана Івановича, 1929 р. н.

⁸⁶ Зап. 13.07.08 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. від Молодян Марії Іванівни, 1928 р. н.

⁸⁷ Зап. 08.07.05 р. в с. Боршевичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Мацалак Марії Петрівни, 1932 р. н.

⁸⁸ Зап. 15.07.08 р. в с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Сенишин Юлії Федорівни, 1928 р. н.

⁸⁹ Зап. 04.07.09 р. в с. Нижня Стинава Стрийського р-ну Львівської обл. від Домчак Анни Степанівни, 1940 р. н.

⁹⁰ Зап. 10.08.09 р. в с. Лоп’янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кузьми Степана Івановича, 1924 р. н.

⁹¹ Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Романської Антоніни Миколаївни, 1929 р. н.

⁹² Зап. 30.08.04 р. в с. Монастирець Львівської обл. Стрийського р-ну від Олексини Ірини Василівни, 1925 р. н.

⁹³ Зап. 29.07.09 р. в с. Підбуж Дрогобицького р-ну Львівської обл. від Кугівчака Йосипа Олексійовича, 1927 р. н.

⁹⁴ Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Якуба Василя Павловича, 1925 р. н.

жодному випадку не можна було посувати житло назад (“не можна назад вертати, а тільки вперед посувають”)⁹⁵, тобто на північ, яка традиційно наділялась негативними характеристиками. Наприклад, бойки остерігалися робити прибудови до напільної (“повздовжньої”) північної стіни хати, оскільки північ пов’язувалася з уявленнями про ніч, темряву, холод, смерть. А в лемківському діалекті спільнокоренева з “окапом” лексема “скапувати” означає “змарніти”, “померти”⁹⁶.

Окрім цих обмежень важив перебіг життя попередніх замешкувачів цього місця. Якщо вони погано жили чи сім’я вимерла, таке місце було табуйованим⁹⁷. Заборонено було будівництво, якщо житло, яке стояло на цьому місці, раніше згоріло⁹⁸. Іноді селяни, щоб припинити якісь нещастя, переносили хату в інше місце⁹⁹. Наприклад, на Бойківщині було зафіксовано випадок, коли узятя, без жодної видимої причини, “віднімаються” ноги. Рідні звертаються до “знахаря”, який рекомендує переставити хату деінде, бо вона стоїть “не на чистомъ мѣстѣ”. Його порадою скористалися, зять одужав. При цьому А.Свенцицкая, яка зафіксувала цей випадок, зазначає, що бойки надзвичайно бояться “нечистого” місця і можуть переставляти хату 3-4 рази¹⁰⁰.

При доборі місця під забудову, як і в інших регіонах України¹⁰¹, звертали увагу на поведінку тварин і птахів. На розглядуваних теренах уважали, що “певно буде добре вестися та ховатись

рогата худоба”, там де гніздяться ластівки і навіпаки – раптове зникнення птахів віщувало смерть цілій родині¹⁰².

На Підгір’ї та Бойківщині фіксуємо свідчення, про те, що визначальною при виборі була думка майстра-будівельника: “...він як знає, то вже знає, що то є чисте місце. А як щось там є – він повість: “Не, я тут будувати не буду”¹⁰³, “...як майстер є добрий, то він подивився чи той пляц є чистий”¹⁰⁴, “...але майстри тото знали, де ставити, де чистий пляц, де нечистий”¹⁰⁵, “були такі старі майстри, він тільки подивився, перейшов: “Ту я тобі не раджу...” розуміли шось...”¹⁰⁶.

Якщо після співставлення з усіма цими заборонами і прикметами характеристики вибраного місця були задовільними, то наступав третій і заключний етап перевірки, а саме ворожіння – ритуалу, який мав на меті через встановлення контакту з потойбічним світом, отримати необхідну інформацію¹⁰⁷, яка мала дати остаточну відповідь про придатність чи непридатність вибраного місця для житла¹⁰⁸.

На жаль, нам не вдалось зафіксувати подібних ворожінь в досліджуваному регіоні, хоча вони фіксуються і на Бойківщині, і на Підгір’ї. Зокрема на Підгір’ї, наприклад, на гаданому місці, забивали кілок і прив’язували до нього на ніч собаку. Якщо поведінка тварини була звичною – вона не рвалася з мотуза, не гавкала, натомість спокійно лежала на землі, спала, – місце вва-

⁹⁵ Зап. 10.07.08 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Джуфер Марії Євстахіївни, 1932 р. н.

⁹⁶ Сілецький Р. Про збереження однієї етнокультурної традиції в галицькому селі (на прикладі будівельної обрядовості із с. Довпотів Калуського р-ну Івано-Франківської обл.) // Народознавчі Зошити. – Львів, 2004. – № 1-2. – С. 251.

⁹⁷ Зап. 30.08.04 р. в с. Монастирець Стрийського р-ну Львівської обл. від Олексини Ірини Василівни, 1925 р. н.

⁹⁸ Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Якуба Василя Павловича, 1925 р. н.

⁹⁹ Lubicz-Czerwiński I. Okolica zadniestrzka między... – S. 188.

¹⁰⁰ Свенцицкая А.К. К этнографии бойков. – Пг., 1915. – С. 3.

¹⁰¹ Сумцов Н.Ф. Культурныя переживания. – К., 1890. – С. 27.

¹⁰² Лепкій Д. Людови вѣрованія про птахи // Зоря: Письмо літературно-наукове для рускихъ родинъ. – Львів, 1885. – № 9. – С. 118.

¹⁰³ Зап. 27.07.07 р. в с. Плоске Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Николяк Катерини Лук’янівни, 1935 р. н.; Сисин Анни Миколаївни, 1931 р. н.

¹⁰⁴ Зап. 27.07.07 р. в с. Плоске Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Цисик Марти Олексіївни, 1925 р. н.

¹⁰⁵ Зап. 16.06.07 р. в с. Мшанець Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Матішак Катерини Гнатівни, 1923 р. н.

¹⁰⁶ Зап. 10.07.07 р. в с. Торгановичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Перини Івана Андрійовича, 1925 р. н.

¹⁰⁷ Виноградова Л.Н. Гадание // Славянская мифология: Энциклопедический словарь. – Москва: Международные Отношения, 2002. – С. 100.

¹⁰⁸ Сілецький Р. Традиційні ворожіння про місце... – С. 427.

жали чистим, а відтак придатним до забудови. Якщо ж собака поведився неспокійно, то “пляц” трактували як “нечистий”, “на якому не вільно будувати”¹⁰⁹. В с. Библо Старосамбірського р-ну Львівської обл. зафіксовано наступне ворожіння: посеред майбутньої кімнати ставили на ніч на землю горнятко з набраною з цілющого джерела водою, посвяченою на Великдень і накривали його зверху окрайцем (“приліпкою”) житнього хліба. Господар серед ночі перевіряв, чи їх “щось не рушило”. Це ворожіння повторювали три ночі підряд. Якщо хліб і вода не зникали і не були “зрушені з місця”, то “пляц” вважали “чистим”, а отже придатним для забудовування. Воду з ворожіння зберігали в пляшці “на якусь біду”¹¹⁰.

Подібні ворожіння дослідники пов’язують із віруванням у те, що певне місце замешкує певний “дух”, який харчується не матеріальною їжею, а “паром” від неї. Відповідно, якщо вночі щось зникне, це означає, що тут побував хтось чи щось стороннє і “дух” залишився голодним, а відтак “злим”. Тому в майбутньому він може помститися мешканцям житла¹¹¹.

Важливим був також вибір часу для початку будівництва, оскільки різний час мав різне семантичне значення. В досліджуваному регіоні, так як і на Підгір’ї, і Бойківщині остерігались будувати у високосний рік, “ставити – ставили, а не заходили”¹¹²:

[...] а кому конче треба було будувати, то цього року зав’язує, а на другий – високосний – кінчає хату. Аби тільки зятягнув ті трами...¹¹³.

За іншою версією високосний (“переступний”)

¹⁰⁹Сілецький Р. Традиційні ворожіння про місце...– С. 429.

¹¹⁰Сілецький Р. Звичаї та обряди, пов’язані з будівництвом хати на Старосамбірщині / Старосамбірщина: Альманах.– Львів, 2001.– С. 59.

¹¹¹Шевченко Л. Звичаї, зв’язані з закладами будівлі // Первісне громадянство і його пережитки на Україні.– К., 1926.– Вип. 1-2.– С. 88.

¹¹²Зап. 18.07.04 р. в смт. Нижанковичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Цісімірського Олександра Вітольдовича, 1926 р. н.; Васюнца Романа Івановича, 1922 р. н.; Козоріза Тараса Олексійовича, 1935 р. н.

¹¹³Зап. А.Зюбровським 15.07.2005 р. в с. Мшанець Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Нагини Михайла Даниловича, 1932 р. н.

рік вважали нещасливим для заснування хати, оскільки вірили, що в ній “не буде життя вестися”, господар не зможе завершити будівництво. Зав’язуючи підвалини, зважали і на фазу місяця. Зокрема, мешканці с. Довпотів, покликуючись на досвід “старих людей”, уважають найвідповіднішим часом для заснування будинку “доповний” або “повний” місяць. Натомість, коли світило йде “на спад”, розпочинати будівництво остерігалися¹¹⁴.

Різне значення мали також різні дні тижня¹¹⁵: “...то робили в певні дні...”¹¹⁶. Так “важким днем”¹¹⁷ для початку будівництва, як і на загал у східних слов’ян¹¹⁸, видавався понеділок¹¹⁹. Згідно з отриманими свідченнями, несприятливою вважали також середу (“тяжчий день”)¹²⁰ і п’ят-

¹¹⁴Сілецький Р. Про збереження однієї етнокультурної...– С. 252.

¹¹⁵На Підгір’ї, лише в одному випадку, в уявленнях було зафіксовано поділ днів тижня на жіночі та чоловічі. Інформатор засвідчила, що понеділок та вівторок – “мужеський день”, а серeda, п’ятниця, субота – жіночі, а тому: “...як хочете більше командувати – можете в жіночий день ставити, а як хочете щоб він – в чоловічий...” (Зап. 04.07.07 р. в с. Ваньовичі Самбірського р-ну Львівської обл. від Бабірат Юлії Миколаївни, 1926 р. н.; Бабірат Юліана Миколаївни, 1924 р. н.)

¹¹⁶Сілецький Р. Про збереження однієї етнокультурної...– С. 252.

¹¹⁷Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і говірки, прив’язані до днів в тижни і до рокових свят (записані у Мшанці Староміського пов. і по сусідніх селах) // Матеріали до українсько-руської етнології.– Львів, 1900.– Т. III.– С. 33.

¹¹⁸Толстая С.М. Понедельник // Славянская мифология: Энциклопедический словарь.– Москва: Международные Отношения, 2002.– С. 378.

¹¹⁹Зап. 07.07.05 р. в с. Передільниця Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Пійла Степана Андрійовича, 1938 р. н.; Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Романської Антоніни Миколаївни, 1929 р. н.; Зап. 15.07.08 р. в с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Ярош Івана Івановича, 1929 р. н.; Зап. 13.07.08 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. від Лях Катерини Іванівни, 1925 р. н.

¹²⁰Толстая С.М. Среда // Славянская мифология: Энциклопедический словарь.– Москва: Международные Отношения, 2002.– С. 448; Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Романської Антоніни Миколаївни, 1929 р. н.

ницю¹²¹. Найкращим днем для заснування житла була субота¹²² – “найм’якший день”¹²³, яка у всіх східних слов’ян надіялась позитивними характеристиками і вважалась щасливим днем. Будувати також рекомендувалось у вівторок¹²⁴ та четвер¹²⁵, проте їх характеристика вже не була позитивною такою ж мірою.

Підсумовуючи потрібно сказати, що основним будівельним матеріалом на бойківсько-підгір’янському пограниччі, було дерево (переважно смерека та ялиця). Також використовували глину і камінь, але обрядодій, пов’язаних із ними, зафіксувати не вдалось. Натомість деревина проходила ретельну перевірку, про що свідчить значний комплекс зафіксованих забобон, повір’їв та заборон. Як і в інших регіонах, з усієї, на перший погляд, придатної деревини відбирали лише “дозволені” дерева, тобто такі, які вкладались у рамки існуючих семантичних класифікацій. Ця система ґрунтувалась на низці символічних протиставлень. Набір не придатних для будівництва порід є традиційним: береза, вільха, осика тощо. Вагомим видається протиставлення

¹²¹ Зап. 07.07.05 р. в с. Передільниця Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Шеремети Степана Миколайовича, 1932 р. н.

В свідомості всіх слов’янських народів п’ятниця, за своїм значенням, співвідносилась з неділею, дні строгого посту, стриманості і заборони на деякі “жіночі” роботи, як то прядіння і т. д. Взагалі слов’яни остерігались починати будь-які важливі роботи в п’ятницю, оскільки вони а ргіогі були приречені завершитись невдачею (Толстая С.М. Пятница // Славянская мифология: Энциклопедический словарь.– Москва: Международные Отношения, 2002.– С. 399-400).

¹²² Толстая С.М. Субота // Славянская мифология: Энциклопедический словарь.– Москва: Международные Отношения, 2002.– С. 456-457.

¹²³ Зап. 13.07.08 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. від Молодян Марії Іванівни, 1928 р. н.

¹²⁴ Зап. 13.07.08 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. від Лях Катерини Іванівни, 1925 р. н.; Зап. 15.07.08 р. в с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Ярош Івана Івановича, 1929 р. н.; Зап. 10.08.09 р. в с. Лоп’янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кузьми Степана Івановича, 1924 р. н.

¹²⁵ Зап. 13.07.08 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. від Молодян Марії Іванівни, 1928 р. н.; Зап. 04.08.09 р. в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл. від Романської Антоніни Миколаївни, 1929 р. н.

“чисте-нечисте”, яке виявлялось у забороні використання дерева, зламаноного бурею, пошкодженого блискавкою, чи дерева, на якому хтось повісився. Заборона розповсюджувалась і на деревину з природними аномаліями та дефектами: дуплами, потовщеннями стовбура, з так званим “розсохатим деревом” (у якому з одного пня виросло два стовбури). Із суто практичних міркувань уникали “сукатого” дерева та деревини з гнилою серцевиною. Останнє виявляли зокрема простукуванням та при огляді кори. Порою року, рекомендованою для заготівлі деревини, традиційно була зима.

Дуже важливим моментом була процедура вибору місця для житла. Цей комплекс обрядодій мав на меті вияв істинної інформації про значення тієї чи іншої частини простору. Йдеться про уявлення про так звані “чисті” й “нечисті” місця, а будь-які дії на останніх, згідно уявлень, могли спричинити подальші вкрай негативні наслідки для того хто їх вчинив (хворобу, або й навіть смерть, збідніння господарства тощо). Вибір місця проходив у кілька етапів: спочатку з чисто практичної точки зору вибирали придатний “пляц” (сухе місце, на підвищенні і так далі), далі перевірка відбувалась за допомогою низки прикмет та заборон. Традиційно неприпустимим вважалось будівництво на місці стежки чи межі (протиставлення “свій-чужий”), на місці вбивства чи поховання, “на пні” (особливо в тому випадку, якщо йшлося про зрубане плодове дерево). Якщо йшлося про будівництво на місці, де раніше стояла хата, то важило, чи щасливо проходило життя її мешканців, чи вона не згоріла. Якщо місце відповідало цим критеріям, то слідували, щоб нова хата не “захопила” місце, де зі стріхи скапувала вода – “окап”. Також уважно слідували за поведінкою птахів та тварин на цьому місці. Лише якщо вибране місце відповідало всім критеріям, розпочиналось будівництво.

Отже, ми бачимо, що процедура добору будівельного матеріалу та місця для будівництва в досліджуваному регіоні, цілком відповідає загальноукраїнському контексту, хоч не позбавлена деяких регіональних особливостей.